

IŠ VILNIAUS VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO ISTORIJS: MIESTO ARCHITEKTO PAREIGYBĖS KLAUSIMAS (XVIII A. VIDURYS – XIX A. VIDURYS)

Aivas Ragauskas

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

ĮVADAS*

Naujųjų laikų miestuose vyko esminiai viešojo administravimo pokyčiai, susiję su efektyvesniu miestų valdymu, didesne jų bendruomenių gyvenimo kontrole. Stiprėjant administracinėms municipalitetų funkcijoms, gausėjo miestietiškos biurokratijos, gilėjo jos specializacija. Atsirado naujos pareigybės. Daugelyje ypač vokiškos kultūros įtakoje buvusių Vakarų Europos miestų jau XVII a. pradžioje buvo miesto architekto (vok. *Stadtbaumeister*) pareigybė. Svarbiausia šių valdininkų funkcija buvo įgyvendinti miesto valdžios „statybų politiką“ – prižiūrėti privačias statybas, projektuoti viešuosius pastatus ir kt. Atsiradusios miesto architekto, miesto gydytojo ir pan. pareigybės rodo, jog augo viešojo intereso supratimas, vis labiau suvokta, jog pastatų būklė ar gyventojų sveikata taip pat yra miesto valdžios rūpestis. Į miestų valdymą vis labiau kišosi valstybinės institucijos: iš miestų buvo atimta daugelis dar viduramžius menančių politinių ir teisminių privilegijų, municipalitetų funkcijos apribotos daugiausia ekonominių, socialinių, finansinių ir kt. miesto gyvenimo aspektais. Nemažai miestų valdymo naujovių buvo įvesta centralizuotai valstybinės valdžios iniciatyva. Tai ypač buvo būdinga Vidurio ir Rytų Europai.

Šis procesas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje mažai tirtas, jos miestų XVI–XVIII a. savivaldos istorijos tyrimai daugiausia apsiriboja svarbiausiomis institucijomis – vaito, tarybos ar suolininkų teismo. Vadinamieji „techniniai“ administracijos padaliniai, jų darbuotojai taip pat susilaukė nedaug dėmesio. Nepakankamas architektūros ar medicinos istorikų dėmesys skiriamas ir socialinei istorijai.

Šiame straipsnyje pabandysiu išsiaiškinti, kada Vilniuje atsirado miesto architekto pareigybė. Tam tikslui pasitelkti XVII a. vidurio – XIX a. vidurio Vilniaus miesto istorijos šaltiniai: magistrato posėdžių protokolai, pajamų-išlaidų knygos, miesto valdžios susirašinėjimas su valstybinėmis institucijomis ir kt. Remdamasis negausiais tyrimais trumpai apžvelgsiu, kaip buvo vykdoma statybų priežiūra mieste, kokią įtaką joms turėjo miesto valdžia, nes, kaip teisingai pastebėjo Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, miesto architekto pareigybė buvo susijusi ir su miesto autonomijos pobūdžiu¹.

* Už pastabas dėkoju dr. Elmantui Meilui.

¹ N. Lukšionytė-Tolvaišienė, Vilniaus architektai (1850–1914), *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1994, p. 227–269.

ISTORIOGRAFIJA

Neseniai Arimeta Vojedinskaitė naujai išskėlė klausimą – „Ar buvo Vilniuje XVII–XVIII a. vyriausiasis architektas?“² Remdamasi 1710–1723 m. Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraščio 1716 m. įrašu apie tai, jog Lukiškėse statomoje koplyčioje spalio 5 d. įgriuvo stogas, prispausdamas „viso Vilniaus miesto architektą p. Joną Pensą ir du mūrininkus“³, ji padarė išvadą, jog „jau prieš 300 metų Vilnius bus turėjęs viso miesto architekto pareigybę“.

Mintis, jog italas Joannesas Pensa buvo prisiekusiuoju miesto architektu, buvo išsakyta dar Euzebijaus Łopacińskio. Ją pakartojo ir Stasys Samalavičius, teigdamas, jog buvo toks „prisiekusysis miesto architektas“, priklausęs magistratui⁴. Taigi A. Vojedinskaitės teiginiui išties jau yra beveik 70 metų. Specialistams taip pat yra žinomas Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštyje aprašytas tragiškas įvykis Lukiškėse, jo tikrumą patvirtina ir kiti šaltiniai⁵.

1973 m. S. Samalavičiaus neskelbtoje disertacijoje pažengta dar toliau: kai 1662 m. reikėjo įvertinti ir padalyti velionio pirklio Balcerio Bogdalos pastatus, stovėjusius Žuvų turguje, vertinimo komisiją sudarė „magistrato tarnautojai ir prisiekusieji miesto architektai“. Pasak autoriaus, „nėra abejonių, kad lemiamas žodis šiuo atveju priklausė „prisiekusiesiems architektams“, kurių pavardės, deja, nenurodytos“⁶. Plačiau šio teiginio S. Samalavičius nekommentavo, o kituose jo darbuose apie XVII a. vidurio „prisiekusiuosius miesto architektus“ irgi nerašoma.

Šiaip ar taip esminio skirtumo – XVII a. viduryje ar XVIII a. pradžia – nėra. Svarbu tai, jog jeigu šie teiginiai yra teisingi, Vilnius atsidurtų vienoje gretoje su tais Europos miestais, kurie jau tuomet buvo pasiekę tokį viešojo administravimo lygį, jog turėjo valdininkus, besispecializuojančius statybų priežiūros bei municipalinių pastatų projektavimo srityje. Tačiau Vilniaus atveju tai būtų savotiška anomalija, neatspindinti bendro miesto savivaldos lygio. Antra vertus, to laikotarpio vilnietiškos biurokratijos vaizdas verčia abejoti tokia galimybe ir kritiškai išanalizuoti taip teigusią autorių argumentus.

Juo labiau kad, tikriausiai šių teiginių nežinojusi N. Lukšionytė-Tolvaišienė studijoje apie 1850–1914 m. Vilniaus gubernijos ir miesto architektus⁷ teigia, jog „anksčiausias liudijimas apie Vilniaus miesto architekto pareigybę yra iš 1846 m., kai į šį postą paskirtas Leopoldas Greipelis“⁸. Ji taip pat nurodė, kad carui gražinus šiek tiek daugiau savivaldos teisių, Vilniaus miesto valdyba apie 1877 m. atkūrė miesto architekto parei-

² A. Vojedinskaitė, Ar buvo Vilniuje XVII–XVIII a. vyriausiasis architektas?, *Kultūros barai*, 2005, Nr. 1, p. 93.

³ *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis 1710–1723 metai*, parengė Irena Katilienė, Vilnius, MMIV, Baltos lankos, p. 264–265.

⁴ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2002, p. 171.

⁵ A. Ragauskas, „Bartholomeus Cynaki ir Co“. Italai Vilniaus miesto valdančiajame elite XVII a. antrojoje – XVIII a. pirmojoje pusėje, *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*, Vilnius: Vaga, 2000, p. 200–203.

⁶ S. Samalavičius, *Vilniaus statybininkų cechai 1595–1795 metais*, disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius, 1973 (*VUB RS*, f. 76–1783), p. 159. Nuoroda į: *LVIA*, f. SA, b. 5102, p. 210 (tikslesnė paginacija: p. 126–127).

⁷ N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Vilniaus architektai...*, p. 227–269.

⁸ *Ibid.*, p. 266. Nuoroda į: *LVIA*, f. 382, ap. 1, b. 2264.

gybę. Šias pareigas iki 1879 m. ėjo architektas Aleksandras Bykovskis (g. 1844)⁹. Kaip matyti, pareigybė galėjo būti įsteigiama ir keletą kartų: dėl kokių nors aplinkybių jai neįsitvirtinus galėjo būti įsteigta naujai, kad ir XVII a. viduryje ar XVIII a. pradžioje.

Bandant išsiaiškinti, kada Vilniuje išties atsirado miesto architekto pareigybė, yra svarbūs tyrinėjimai apie statybas mieste. Daugiausia čia nuveikė S. Samalavičius jau minėtoje disertacijoje „Vilniaus statybininkų cechai 1595–1795 metais“ ir keliolikoje straipsnių; svarbūs ir miesto savivaldos tyrimai¹⁰. Tik kritiška istoriografijos ir šaltinių analizė gali padėti atsakyti į iškeltą klausimą.

„VILNIAUS MIESTO ARCHITEKTO“ TERMINO INTERPRETACIJA

Pirmiausia reikėtų patikslinti termino „Vilniaus miesto architektas“ (lot. *architectus civitatis regiae Vilnensis*; lenk. *architekt miasta Jego Królewskiej Mości Wilna, architekt miasta Wilna*) reikšmę. Preliminari jos analizė jau buvo pateikta¹¹, tad čia pabandyčiau išsamiau aptarti šį aspektą, juolab jog reikia paaiškinti S. Samalavičiaus nurodytą išties sudėtingą 1663 m. atvejį. Manau, kad būtent neteisingas minėto termino vertimas yra svarbiausia priežastis, dėl kurios nurodytieji autoriai – pradedant E. Łopacińskiui ir baigiant A. Wojedinskaite – teigia senajame Vilniuje buvus „prisiekusį“ ar „viso“ miesto architektą. Kitos priežastys – nepakankamas miesto administracijos pažinimas ar „no-ras“, kad toks valdininkas būtų – yra antraeilės.

Istoriografijoje gana dažnai pasitaiko, jog vienoks ar kitoks lotyniško ar kitokio termino vertimas lemia skirtingas interpretacijas. Pradėsiu nuo J. Pensos atvejo. Minėto Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraščio asmenvardžių rodyklėje jis įvardijamas kaip „Pensa Jonas, Vilniaus m. archit.“ Pačiame dienoraštyje 1716 m. architektas paminėtas keturis kartus: tris kartus jis įvardytas kaip „ponas architektas“ ir vieną, minint jo tragišką žūtį, pavadintas „viso Vilniaus miesto“ architektu – „architectum (gal. – A. R.) totius urbis Vilnensis“¹². Išties sunku argumentuoti, kodėl dienoraščio autorius pridėjo žodelį „viso“. Gal norėta pasakyti, kad J. Pensa nebuvo jėzuitų architektas? Šitoks spėjimas būtų, ko gero, pagrįsčiausias. Mat kitaip žodelis „viso“ nieko nesako, nes tokio būti tuomet negalėjo – Vilnius buvo pasidalijęs į kelias jurisdikas, kurios formaliai buvo panaikintos tik 1764 m. Mažai tikėtina, kad autorius žodeliu „viso“ būtų įvardijęs palyginti nedidelę magdeburginę miesto dalį.

Grįžkime prie „Vilniaus miesto architekto“. Jo reikšmė yra būtent tokia, tačiau ją būtina pakomentuoti. Epitetas „Vilniaus miesto“ būdavo duodamas dažnam to meto amatininkui ar pirkliui. Niuansas subtilus, tačiau esminis. Terminas tenurodo faktą,

⁹ Ibid., p. 233, 264 ir kt.

¹⁰ Plačiau žr. A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje...*, p. 43–102.

¹¹ A. Ragauskas, „Bartholomeus Cynaki ir Co“..., p. 202.

¹² *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis 1710–1723 metai...*, p. 226–227, 238–239, 248–249, 264–265 (october 1716 5. „Hoc die Łukiscis in sacello novo, nondum de toto constructo tectum coruit oppositqve D-num Joannem Pęsa, Architectum totius urbis Vilnensis, et duos murarios, alijs autem tribus tum manus, tum pedes contrivit“). Vertimas: „Šiandien Lukiškėse, naujoje koplyčioje, dar ne iki galo pastatytoje, nugriuvo stogas ir prispaudė viso Vilniaus miesto architektą p. Joną Pensą ir du mūrinius, kitiems trims kam rankas, kam kojas sutraiškė“).

kad pirklys, architektas ar amatininkas yra vilnietis, galbūt Vilniaus miesto pilietis. Tik tiek. Šiaip J. Pensa išties buvo susijęs su municipalinių pastatų statyba, tačiau ne kaip miesto valdžios atstovas, o kaip architektas – magistratas jam buvo pavedęs atstatyti 1706 m. sudegusį Rotušės pastatą¹³. Galima dar pridėti, jog 1715 m. pabaigoje tarėju tapęs J. Pensa miesto architektu neįvardijamas ir išlikusiuose 1716 m. magistrato protokoluose¹⁴. Beje, rugpjūčio 20 d. posėdyje kalbėta apie kažkokią miesto skolą J. Pensai. Rugsėjo 20 d. posėdyje nurodyta ir konkreti suma – 3000 auks., kurią miestas buvo gavęs iš „JmP Pensy R(ajcy) W(ileńskiego)“. Protokole nurodyta, jog dabar suma priklauso burmistrui Hirschui, jo turto ir vaikų globėjui¹⁵. Galbūt tai buvo suma, kurią J. Pensa investavo į Rotušės atstatymą?

Daugiau problemų kelia S. Samalavičiaus nurodytas pavyzdys. Autorius nesuklydo – minėtame 1662 m. rugsėjo 29 d. akte išties rašoma: „urząd burmistrzowski i radziecki wileński całoroczny z przytomnością przysięgłych architektów wileńskich / / tym sposobem oszacował...“, taigi „dalyvaujant prisiekusiesiems Vilniaus architektams“. Lyg ir viskas būtų gerai, solidžiai skamba – prisiekusieji architektai. Tačiau kodėl pavartota daugiskaita – „architektai“? Faktiškai neįmanoma, jog miesto architektų pareigybę vienu metu galėjo užimti du ar daugiau asmenų. Juk kalbama ne apie vienokias ar kitokias *de facto* vykdytas funkcijas, o apie konkrečią pareigybę su fiksuotu nuolatiniu atlyginimu ir pan. Matyt, šiuo atveju raštininkas ar jo padėjėjas pavartojo kartais pasitaikančią formą, kai mūrininkas įvardijamas ir architektu. Yra žinoma, kad mūrininkai neretai atlikdavo ir architektų funkcijas – parengdavo brėžinius ir kt. Tai yra pastebėjęs ir S. Samalavičius¹⁶. Šis dvilypumas atsispindi ir terminijoje. Pvz., dvejopai – mūrininku ir architektu – būna įvardijamas XVII a. vidurio vilnietis tirolietis Jurgis Baltromiejus Ertlis (m. 1697), 1673 m. vedęs suolininkų teismo raštininko bajoro Kristupo Vobolevičiaus dukrą Ceciliją¹⁷. Kodėl minėtieji „architektai“, o faktiškai mūrininkų ir dailidžių cecho nariai, vadinami „prisiekusiais“? Visi jie tapdami miesto piliečiais ir cecho nariais duodavo priesaiką. Taigi net ir pavartota vienaskaitos forma dar nieko nereikštų.

Svarbu pažymėti ir kitus dalykus. Nė vienoje išlikusioje XVII a. II pusės – XVIII a. miesto pajamų-išlaidų knygoje nėra pažymėtas atlygis „miesto architektui“; taip pat ir 1662 bei 1716 m. – jau minėtų pavyzdžių metais¹⁸. Šios knygos buvo surašomos labai kruopščiai, tad „pamiršti“ atlyginimo tokiam valdininkui raštininkai negalėjo. Įtarti, kad jis dirbo „visuomeniniais pagrindais“, taip pat nėra pagrindo. Svarbu ir tai, kad išlikusiuose to paties laikotarpio magistrato posėdžių protokoluose

¹³ A. Ragauskas, „Bartholomeus Cynaki ir Co“..., p. 202.

¹⁴ „JmP Pensa“, „Jana Pensa“ (kilm.), „Jana Pensy“ (kilm.), „Jan Pensa“, „Pensa“ (kilm.), 1716 01 21, 05 14, 06 03, 06 22, 08 13, 09 17, 09 22, 09 28, 10 03 magistrato posėdžių protokolai, *LVI A*, f. 1199, ap. 1, l. 2, 6v, 7, 8, 9, 10, 10v.

¹⁵ 1716 08 20, 09 20 magistrato posėdžių protokolai, *ibid.*, l. 7, 13–13v.

¹⁶ Rūta Janonienė taip pat pritaria, kad tuomet „mūrininkas prilygo architektui“, plg. R. Janonienė, Mūro statyba, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 419.

¹⁷ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje...*, p. 241, 311; *LVI A*, f. SA, b. 51108, l. 134–134v („mularz“); b. 5110, p. 1801–1803 („murarius“).

¹⁸ *Akty Vilenskoj Archeografičeskoj Komisiji* (apie 1914, Vilnius, naudotasi *MAB* esančiu nebaigtu spausdinti leidinio fragmentu), t. XL, c. 35–47; *LVI A*, f. 458, ap. 5, b. 270, ypač l. 24v–26.

nėra įrašų apie miesto architekto išrinkimą ar prisaikdinimą. Jis neminimas ir įvairiuose XVIII a. II pusės – XIX a. pirmo ketvirčio miesto valdininkų sąrašuose, informacinėse pažymose apie buvusius senuosius miesto valdymo organus ir pan. Taip pat niekur neužfiksuoti miesto architekto veiksmai prižiūrint statybas.

STATYBOS IR MIESTO VALDŽIA

Jau minėjome S. Samalavičiaus darbus, kuriuose faktiškai ir buvo atsakyta į klausimą, kas prižiūrėjo statybas mieste XVI a. pabaigoje – XVIII a. pabaigoje¹⁹. Istorikas teigė, jog „nerasta dokumentų, bylojančių apie Vilniaus magistrato draudimą statyti trobesius, daryti jų rekonstrukcijas ar kitaip keisti pastatus bei juos remontuoti be projektų, o daugelis pavyzdžių rodo, kad trobesius statė, rekonstravo ir įvairius remontus darė miesto amatininkai, tai peršasi mintis, kad Vilniaus mūrininkų ir dailidžių cecho nariais buvę ne tik daugelio pastatų techniškieji darbų atlikėjai, bet galėję būti ir faktiškieji „projektų autoriai“, t. y. jų kūrėjai“²⁰.

Gerai žinomas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo 1536 m. raštas, kuriame liepiama statyti namus vienoje eilėje pagal ištemptą virvę. Berods teisus buvo Juozas Jurginis, teigęs, jog nors „pastangos tiesinti gatves rodo Vilniaus urbanistikos pradžia“, nurodymas lietė tik miestiečius, be to, buvo sunkiai įgyvendinamas²¹. Pagaliau, kaip minėta, nebuvo ir institucijos, kuri tuo užsiimtų. Tačiau negalima teigti, jog visiškai nepastebėtas pastatų grožis ir kita, tik rūpintis, kad jis neišsikištų į gatvę ar kaimyninę posesiją. Štai apie 1567 m.²² Vilniaus miestiečio Jokūbo Keniškos name Rotušės (turgaus) aikštėje nebeleista apsistoti svečiams iki jo, žmonos ir sūnaus gyvos galvos po to, kai jis kreipėsi į valdovą nes jo namo, esančio tarp Michailo Senčilos ir Jono Brezinskio namų, tvarkymas nemažai kainavo. Privilegijoje minima, jog tam J. Keniška „mūsų Vilniaus sostinės grožį norėdamas padidinti daug pinigų išleidžia“. Būtent „dėl Vilniaus gražinimo“ valdovas ir suteikia minėtą privilegiją. Analogiškai 1581 m. Jono Cibulskio namų Vokiečių g. išlaisvinamajame rašte pažymėta, kad namui pastatyti savininkas išleidęs daug lėšų ir „dabar Vilniaus miestui pagražinti skiria daug pinigų“²³. Taigi šiais atvejais tiek savininkas, tiek rašto davėjai suprato, kas tai yra „Vilniaus miesto pagražinimas“, ir jį vertino.

Reikia pastebėti, kad architektai kaip valdininkai valstybėje egzistavo, tačiau jie buvo labiau susiję su vietos administracija. Tame pačiame Vilniuje nuo XVI a. vidurio funkcionavo „Vilniaus statytojo“ (lenk. *budowniczy wileński*) pareigybė. Taip buvo vadinamas Vilniaus Žemutinės pilies statytojas²⁴. Į šio pareigūno funkcijas įėjo Vilniaus pilių priežiūra, jų remontas, rekonstrukcija ir statyba. Su miesto statybomis jis, be abejo, nebuvo susijęs. Statytojų pareigybės palaipsniui atsirado ir kituose LDK pavietuose – vienuose XVII a. pradžioje, kituose XVII a. pabaigoje, dar kituose XVIII a. viduryje ar

¹⁹ S. Samalavičius, *Vilniaus statybininkų cechai 1595–1795 metais...*, l. 110, 112, 113.

²⁰ *Ibid.*, l. 113, 114.

²¹ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius: Mintis, 1968, p. 79, 141.

²² *Lietuvos Metrika*, kn. 48, l. 185–185 v (mikrofilmas – LVIA).

²³ 1581 09 20 įrašas, *ibid.*, kn. 69, l. 24–24v.

²⁴ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, pod red. Andrzeja Rachuby, s. 15, 84–86.

XVIII a. pabaigoje²⁵ P vz., Smolensko statytojas privalėjo rūpintis miesto įtvirtinimais²⁶. Matyt, ir kituose pavietuose jam priklausė panašios funkcijos – rūpestis ne tik įtvirtinimais, bet ir pavietų ribose buvusiais viešaisiais, pirmiausia žemės jurisdikcijoje buvusiais, pastatais.

Remdamasis daugiausia XVII a. II pusės – XVIII a. šaltiniais S. Samalavičius nustatė, kad nesudėtingus ginčus dėl pastatų sprendavo patys tarybos nariai, apžiūrose kaip įprasta juos lydėdavo prisiekę tarnai bei raštininkas. Sudėtingoms byloms spręsti iš mūrininkų ir dailidžių cecho atstovų būdavo sudaromos komisijos. Tyrinėtojas ypač detalai atskleidė, kaip vykdavo trobesių įkainojimas parduodant juos iš varžytinių, paveldėjant ir pan. Tik retkarčiais tai atlikdavo miesto tarybos atstovai, o dažniausiai būdavo sušaukiamos specialistų komisijos, kurias sudarydavo tarybos nariai, mūrininkų, dailidžių, stalių, kalvių, šaltkalvių, keramikų ir plytininkų cechų atstovai, dažniausiai seniūnai. Jei reikėdavo įkainoti didelius mūrinius pastatus, XVIII a. II pusėje į komisiją būdavo pakviečiami ir architektai, kaip antai Augustinas Kosakauskas (1775, 1780 m.), Pietro de Rossi (1791 m.). Svarbu pažymėti, jog nė vienu tokiu atveju nepaminėtas miesto architektas. Neabejotina, kad jeigu toks būtų buvęs, būtų tikrai dalyvavęs.

S. Samalavičius nustatė, kad eiliniai miestiečiai gyvenamuosius namus, dirbtuves ir kitokius trobesius statydavosi ar rekonstruodavo be architektų projektų. Tuo tarpu svarbesniems objektams – bažnyčioms, rūmams, miesto Rotušei, kitiems magistratui priklausiusiems pastatams statyti – buvo rengiami projektai, kartais ir maketai, taip pat brėžiniai („abrisai“). Jeigu XVII a. trobesio projektą sudarydavo daugiausia maketai ir brėžiniai, tai XVIII a., ypač II jo pusėje, daugiausia – brėžiniai. Prie kai kurių jų parengtos ir sąmatos. XVIII a. pabaigoje svarbiems miesto objektų statybos ir rekonstrukcijos projektams kelti jau daug didesni reikalavimai, tad projektavimas gerėjo. Buvo projektuojami ir gyvenamieji pastatai – apie tai išliko duomenų iš XVIII a. II pusės. Svarbių pastatų projektus svarstydavo architektų komisijos, turinčios teisę priimti ar atmesti projektus. Pradėta skelbti konkursus geriausiems projektams išsiaiškinti. Pradėta rengti ir sąmatas, kurias irgi rengdavo architektai, o ne inžinieriai sąmatininkai.

Tyrinėtojo nuomone, statyboms pagal projektus vadovaudavo jų autoriai, jeigu dėl įvairių priežasčių nespėdavo ar negalėdavo jų užbaigti, tai atlikdavo kiti architektai. Nuo XVIII a. vidurio jau atsiranda statybininkai, savotiški darbų vykdytojai, statantys pagal svetimus projektus, taigi projektavimas nuo statybos pamažu pradeda skirtis. Amatininkų samdymas, statybinių medžiagų pirkimas ir kt. buvo užsakovų reikalas. Statant pastatus rangos būdu viskuo rūpindavosi rangovai. Jais būdavo ir architektai. Kartais dar buvo samdomi specialūs prižiūrėtojai, kurie rūpinosi įrankių apsauga, statybininkų priežiūra ir kt.

Deja, S. Samalavičius nemini šiuose darbuose dalyvavus miesto architektą. Tačiau argi ne jam turėjo priderėti daugelio šių darbų priežiūra? Ką gi jis tuomet galėjo veikti, jeigu S. Samalavičius aiškiai rašo: „užstatymo ekspertai bei trobesių taksacijos komisijų nariai dažniausiai būdavo cechų seniūnai“²⁷. Išvada yra gana aiški: S. Samalavičiaus

²⁵ Ibid., s. 210, 314, 404, 512, 609, 614, 618; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2003, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, pod red. Andrzeja Rachuby, s. 57, 229.

²⁶ Ibid., s. 57.

²⁷ S. Samalavičius, *Vilniaus rotušė*, Vilnius, 1981, p. 21–22.

tyrimai liudija, kad miesto architekto nebuvo, ir paneigia jo paties teiginį, kurį jis berods nekritiškai perėmė iš E. Łopacińskiego.

Nereikėtų galvoti, jog nuo XVI a. pradžios nebuvo jokių įstatyminių ar kitokių pokyčių Vilniaus miesto užstatymo srityje. Jų ypač pagausėjo nuo XVIII a. vidurio. Pvz., 1766 m. seimas patvirtino policijos statybinius nuostatus Vilniui, draudžiančius remontuoti pagrindinėse gatvėse buvusius medinius pastatus. Geros būklės pastatai galėjo likti su sąlyga, kad per dvejus metus bus apdengti čerpėmis. Kaip ir reikėjo tikėtis, Vilniaus miesto valdžiai dėl to teko kovoti su dvasininkais ir bajorais. Wojciechas Trzebiński nustatė, kad tik 1778 m. jos prašymu įsikišus Nuolatinei tarybai pradėta stogus dengti čerpėmis²⁸.

Miesto valdžiai ypač buvo svarbi Rotušės bokšto ir pastato statyba. Tikėtina, kad jeigu buvo toks miesto architektas, šiuo atveju jis turėjo vaidinti patį svarbiausią vaidmenį. Tad apie Rotušės statybos eigą kiek plačiau. Pasak 1781 m. griūvantį bokštą aprašiusio autoriaus, jau keleri metai iki griuvimo buvo pastebėta, kad atstatytasis bokštas svyra, bet nebuvo imtasi veiksmų. Galiausiai burmistras Leonardas Paškevičius sušaukęs architektus pasitarti. Pagal architekto Lauryno Gucevičiaus planą buvo nutarta bokštą atitiesti ir sutvirtinti pamatus. Tačiau bokštui galiausiai nugriuvus pradėta svarstyti apie naujos Rotušės statybą. Tarp architektų, valdininkų ir visuomenės kilo karštos diskusijos. Architektai kaltino vienas kitą nekompetencija ir pan. Miesto valdžia paprašė L. Gucevičiaus parengti naują bokšto projektą, tačiau jį turėjo patvirtinti architektų komisija, kurios sudėtyje buvo ir LDK Iždo komisijos architektas majoras Giuseppe de Sacco. Patarasis buvo tokio paties stiliaus šalininkas kaip ir L. Gucevičius, tačiau jo konkurentas. Jei L. Gucevičių rėmė vyskupas, tai pastarąjį – LDK vicekancleris J. Chreptavičius. Pasak E. Łopacińskiego, komisijai turėjo priklausyti ir akademijos architektūros profesorius, artilerijos kapitonas M. Knakfusas. Komisija atmetė L. Gucevičiaus projektą (ar net du projektus) ir pasiūlė vienam iš jos narių – prof. Kiselevskiui – jį parengti ir pateikti komisijai. Šis projektas taip pat buvo atmestas. Dėl šių aplinkybių ir pinigų stygiaus darbus buvo nutarta atidėti.

Feliko Sliesoriūno teigimu, apie 1782 m. Vilniuje buvo išspausdintos efemeridės – nedidelio formato spausdinti anoniminiai leidiniai, kuriuose plačiai diskutuota Rotušės statybos klausimais. Jie patvirtina, kad magistrats po svarstymų buvo pritarta Trakų bazilijonų vienuolyno abato Dionizijaus Čadajaus projektui²⁹. Matyt, paveikti kritikos ir būdami tradicionalistai miesto valdininkai galiausiai nutarė pavesti bokšto statybą būtent jam, nors jį kritikavo M. Knakfusas ir G. de Sacco. Iš tekstų matyti, jog magistrats, pirkliai ir bendruomenė buvo įpareigojusi D. Čadajų išsaugoti senąsias šoninio fasado sienas, bokštą pastatyti tokio paties aukščio kaip ir buvo, neviršyti senosios Rotušės ilgio ir pločio. Pagal šį projektą jau buvo pradėti mūryti pamatai, tačiau kitų architektų įtikintas J. Chreptavičius sustabdė darbus, atsisakė šio projekto nepaisydamas magistrato nuomonės ir pavedė jį parengti G. de Sacco. Galiausiai užsakymas atiteko L. Gucevičiui. Iš jo pateiktų projektų valdovas pasirinko bebokštį Rotušės projektą. Tokia ji ir buvo pastatyta. Visoje šioje Rotušės statybos istorijoje, deja, kokio nors miesto architekto indėlio nematyti nė pėdsako.

²⁸ W. Trzebiński, Nadzór budowlany i przepisy policyjne w Polsce Oświeceni jako środki naprawy miast królewskich, *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*, red. A. Roslanowski, Poznań-Toruń: PWN, 1976, s. 257–258.

²⁹ F. Sliesoriūnas, Nauji duomenys apie Martyno Knakfuso veiklą, *LIM. 1978*, Vilnius, 1979, p. 58–86.

MIESTO ARCHITEKTO PAREIGYBĖS PROBLEMA XVIII A. PABAIGOJE

Apskritai pažymėtina, kad miesto architekto buvimas Vilniuje iki Keturmečio seimo (1788–1792 m.) reformų prieštarautų visai tuometinei gana senoviškai miesto administravimo struktūrai. Be to, efektyvus sisteminis viešasis administravimas Vilniuje faktiškai nebuvo įmanomas dėl daugelio juridikų. Joks didikas ar dvasiškis nebūtų sutikęs, kad kažkoks municipaliteto architektas būtų jam nurodinėjęs, kur ir kaip statyti. 1764 m. juridikos buvo panaikintos tik formaliai. Tiesa, miesto architektas būtų galėjęs tvarkytis miestiškoje, magdeburginėje, Vilniaus dalyje, tačiau tokiai mažai teritorijai tai būtų galbūt pernelyg didelė prabanga. Vilniuje apskritai nebuvo jokio panašaus pareigūno, net gydytojo. Tiesa, XVIII a. pradžioje maro metais (1710–1711 m.) burmistras Jokūbas Kristijonas Hirschas vykdė tam tikras priežiūros funkcijas, tačiau tai buvo vienkartinė akcija. Dėl atlygio už darbą jam paskui teko nemažai pakovoti³⁰. Yra duomenų, kad XVII a. viduryje ir XVIII a. pabaigoje valdžia kartais pasamdydavo laikrodininką rūpin-tis Rotušės bokšto laikrodžiu.

Ypač palankus miesto architekto pareigybei atsirasti buvo XVIII a. pabaigos reformų metas. Vykdamas valstybės valdymo reformas buvo siekta efektyvesnių vietos administravimo struktūrų, taip pat ir miestų srityje. Įvairios valstybinės komisijos (ministerijos) atkreipė dėmesį į netvarkingą miestų užstatymą, blogą daugelio pastatų būklę, negrįstas gatves, užsimojo vykdyti efektyvesnę statybų priežiūrą³¹. Andrzejaus Zahorskiego teigimu, Nuolatinės tarybos Policijos departamentas jau 1788 m. valstybės mastu planavo įvesti miestuose architektų pareigybes³². Būtent jie turėjo užsiimti statybų kontrole. Yra duomenų, kad 1790 m. Civilinės karinės komisijos pavietuose reikalavo iš miestų valdžios sudaryti reguliacinius planus ir jų pagrindu nustatyti miestų plėtros zonas, išplėsti, išly-ginti ir sutvarkyti gatves, perkelti turgus iš centrų į kitas vietas, o likusias aikštes papuošti medžiais; iš gyventojų – dėl savo ir miesto interesų statyti namus pagal gerų architektų projektus. Architektų atžvilgiu Policijos komisijos pozicija buvo tokia: kiekvienas į cirkulus padalintas miestas ir policijos intendantūra turėjo turėti po vieną archi-tekta ir geometrą, išlaikomus iš miestų lėšų, skiriamus Policijos komisijos ir pavaldžius jos techniniam biurui. Deja, dėl trumpos komisijos veiklos architektai nebuvo paskirti. Tam nebuvo pasiruošęs ir Varšuvos magistratas, tad statybų priežiūrą sostinėje perėmė pati Policijos komisija. Wojciecho Trzebińskiego duomenimis, tik Liubline buvo paskirtas architektas, tačiau be atlyginimo³³.

Nepaisant to, kad architektų pareigybės nebuvo įsteigtos, XVIII a. pabaigoje būta pokyčių miestų užstatymo ir statybų priežiūros srityje. Pastangos labiau reglamentuoti

³⁰ 1713 02 22 Augusto II raštas Vilniaus miesto magistratui, *Lietuvos Metrika*, kn. 155, l. 629–631. Įsakoma sumokėti jam po 10 auks. nuo namo už maro epidemijos metu vykdytą slaugą ir išleistas nuosavas lėšas. Beje, kartais teigiama, jog miesto gydytojas XVI–XVII a. buvo Kaune, tačiau šis teiginys turėtų būti patikrintas; plg. J. Bagdonavičius, Kauno miesto medicinos ir farmacijos raidos bruožai XVI–XVIII a., *Acta Musei Historiae Medicinae et Pharmaciae Lituaniae*, Kaunas, 1993, vol. 1, p. 66–67.

³¹ W. Trzebiński, *Nadzór budowlany...*, s. 268–269.

³² A. Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie zaborów*, Warszawa, 1959, s. 52–53.

³³ W. Trzebiński, *Nadzór budowlany...*, s. 268–269 (remiasi Kauno, Bresto, Minsko ir Gardino pavyzdžiais), 272.

pastatų statymą, jų dydžius, fasadus, medžiagas ir kt. pagal tipinius projektus regėti ir LDK žemės išdininko Antonio Tyzenhauzo laikytų ekonomijų miestuose – Šiauliuose ir kitur³⁴. Amžininkai netgi kritikavo jį, kad, reikalaujamas iš Gardino miestiečių statyti namus pagal tipinius projektus, išdininkas visiškai sustabdė statybas, nes gyventojų finansinės išgalės nebuvo adekvačios³⁵.

1791 m. balandžio 21 d. Seimas konstitucija vėl panaikino miestuose jurisdikas ir pripažino magistratų valdžią visose miestų teritorijose, o 1791 m. birželio 24 d. Policijos komisijai – išimtinę karališkųjų miestų priežiūrą. Pastaroji spalio 15 d. universalu uždraudė dengti stogus šiaudais, įsakė išskelti kalves, degtinės ir alaus daryklas iš užstatytų vietų, galiausiai netgi uždraudė statyti miestuose medinius pastatus. Šios valstybinio masto įstatyminės ir administracinės priemonės sudarė galimybę miestams patiems griežčiau ir efektyviau reguliuoti statybas. Juolab kad Policijos komisija didesniems miestams leido turėti ir vietinius, su jos žinia parengtus policijos nuostatus. Tuo netruko pasinaudoti Krokuvos magistratas, kuris 1792 m. liepos 9 d. potvarkiu, be kitų dalykų, reikalavo miesto architekto leidimo kiekvieno namo statybai ar perstatymui³⁶. Jurijus Gordzejevas spėja, jog Gardinas tuomet neturėjo savo architekto, galbūt dėl to minėtų problemų sprendimas šiame mieste 1790–1792 m. į priekį nepasistūmėjo³⁷.

Iš pateiktų duomenų vis tik matyti, jog Lenkijos-Lietuvos miestuose architektų iki 1791 m. nebuvo, kitaip nebūtų reikėję planuoti šių pareigybių įsteigimo visos valstybės mastu. Akivaizdu, kad anksčiau ar vėliau, tai kas buvo numatyta, būtų įgyvendinta, tačiau iki valstybės padalijimo planai taip ir nebuvo realizuoti. Tiesa, kai kuriuose tekstuose apie XVI–XVIII a. galima rasti minint Gdansko, Lvovo ar Krokuvos miestų „statytojus“ (lenk. *budowniczy*), bet ne „architektus“. Tai, be abejo, esmės nekeičia. Vis tik, išskyrus vokišką Gdanską, kuriame toks asmuo buvo berods jau XVI a. viduryje, kituose nurodytuose miestuose tokio pareigūno nebuvo. Matyt, autoriai neskiria „lvoviečio“, „krokuviečio“ mūrینinko ar architekto nuo „Lvovo miesto“, „Krokuvos miesto“ mūrینinko ar architekto. Be abejo, miesto mūrینinko pareigybė apskritai atrodytų keista, be to, nebūtų susijusi su straipsnio tema. Terminas „statytojas“ regis irgi vartojamas darant tą pačią klaidą. Šiaip ar taip Vilniuje miesto architekto pareigybė buvo įsteigta tik Rusijai valdant.

Pažymėtina, jog XVIII a. pabaigoje Vilniuje buvo tikras statybų bumas. Štai 1787 m. liepos 23 d. pranešime iš Vilniaus rašoma, kad labai trūksta mūrینinkų meistrų. Vienu metu, be katedros, statoma dar 12 rūmų ir didesnių mūrنامių. Viliamasi, kad jeigu ir toliau taip sparčiai vyks statybos, Vilnius bus panašus į kitus gražius miestus³⁸. Pakako Vilniuje ir architektų, ir potencialių kandidatų į Vilniaus miesto architekto vietą – juo galėjo būti tiek M. Knakfusas, tiek L. Gucevičius, tiek koks nors kitas vilnietis architektas. Miesto tarybai priklausęs architektas tarėjas M. Knakfusas buvo bene tinka-

³⁴ *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai: Momentas, 1991, p. 48–49.

³⁵ W. Trzebiński, *Nadzór budowlany...*, s. 269.

³⁶ *Ibid.*, s. 269–271.

³⁷ J. Gordziejew, *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, 2002, r. XLVII, s. 167–192; J. Gordziejew, *Próby przekształceń miejskich w Grodnie w okresie Oświecenia*, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, 2001, s. 227–257.

³⁸ „A kiedyby co rok tak się [...] dalej podobnie pomnażały reparaacje, stanie się [...] pewnie stolica nasza tutejsza podobna pięknym miastom“, *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku*, rkp 1327, k. 51–51v.

miausias žmogus šiam postui³⁹, tačiau literatūroje neminima, jog jis būtų užėmęs šią pareigybę⁴⁰. 1770–1794 m. kaip privatus architektas M. Knakfusas suprojektavo nemažai gyvenamųjų namų ir rūmų Vilniuje. Nėra jokių duomenų, kad kuris nors kitas Vilniuje darbavęs architektas būtų vykdęs miesto architekto funkcijas.

Neteisinga būtų teigti, jog iki pat Rusijos okupacijos Vilniuje nieko svaresnio statybų administravimo srityje nebuvo padaryta. 1792 m. balandžio 20 d. magistrato sesijoje buvo priimtas nutarimas, pagal kurį nebeleidžiama statyti be magistrato leidimo⁴¹. Argumentuojama tuo, kad turi būti tvarka, kad gatvės nebūtų užstatomos ar kreivinos privangių mūrinių ir medinių pastatų. Statyba pradeda tik magistrato atstovams „nubrėžus liniją“ – be jos architektams, mūriniams ir staliams draudžiama statyti. Dokumentas turėjo būti išspausdintas ir išsiųstas miesto rajonams, prikaltas skersgatviuose bei garsiai paskelbtas.

Svarbu tai, kad nutarimas tuoj pat pradėtas įgyvendinti. Toje pačioje sesijoje pagal pirmojo rajono suolininko Antonio Germano prašymą buvo paskirti tarėjai – Józefas Mejeris, Piotras Grozmani ir Martynas Knakfusas – apžiūrėti būsimo statybos vietą J. Germano nusipirkta sklype ir raštu pranešti, ar nepažeidžia ji gatvės ribų – „prostość linii i obszerność ulicy“⁴². Tokių įrašų yra ir daugiau. 1792 m. M. Knakfusas magistrato buvo paskirtas apžiūrėti Pilies kalno griuvėsius ir pateikti atitinkamą raportą⁴³. Tais pačiais metais kaip tarėjas jis atliko ir daugiau magistrato pavedimų – „brėžė“ gatvių linijas, apžiūrėjo statomus pastatus, tiltus, teritorijas kapinėms, sklypus ir pan.⁴⁴ Yra duomenų, jog 1794 m. M. Knakfusas parengė Vilniaus Žemutinės pilies rūmų vizitacijos aktą⁴⁵. Dažniausiai į apžiūras jis vykdavo ne vienas, komisiją sudarydavo du – trys asmenys. Galima teigti, kad jis tai darė ne kaip miesto architektas, o kaip tarėjas. Tai liudija ir tas faktas, kad jis pateikė ir Gegužės 3 d. Konstitucijos šventės iliuminacijos išlaidų sąrašą⁴⁶. Taigi magistratas vykusiai išnaudojo jo, kaip architekto, kvalifikaciją, tačiau nėra duomenų apie tai, kad jam būtų papildomai užmokėta ir pan. Taigi

³⁹ F. Sliesoriūnas, Nauji duomenys... L. Gucevičius, nepaisant to, jog dėl Rotušės statybų buvo glaudžiai susijęs su miesto valdžia, jai nepriklausė. Tegalima nurodyti, jog 1794 m. balandžio 27 d. Saugumo deputacijai paskyrus jis vadovavo Vilniaus tautinei gvardijai; pgl. E. Brusokas, Vilniaus tautinė gvardija 1794 m. sukilime, *Laurynas Gucevičius ir jo epocha*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004 (*Vilniaus akademijos darbai* 32), p. 49. Kieno iniciatyva ar užsakymu 1790 m. L. Gucevičius parengė pirmąjį Vilniaus naujosios dalies topografinį planą, neaišku.

⁴⁰ *Lietuvos architektūros istorija*, Vilnius, 1994, t. 1: *Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, p. 275–285, 295–304. Dr. Liudo Glemžos nuomone, „ar Knakfusas nebuvo miesto architektu – didelis klausimas. Gucevičių deleguodavo Civilinė karinė komisija (kuriai Gucevičius nepriklausė), o miestas – Knakfusą, kuris buvo magistrato narys. Kartais jie būdavo siunčiami kartu“ (dėkoju dr. L. Glemžai už šią nuomonę, išsakytą elektroniniu laišku 2005 m. birželio 3 d.).

⁴¹ 1792 m. Vilniaus miesto tarybos posėdžių protokolai, *LVIA*, f. 1199, ap. 1, b. 8, l. 3v–4.

⁴² *Ibid.*, l. 3–3v.

⁴³ 1792 04 30 Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *ibid.*, l. 15v.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 11v, 12, 16, 17v, 18, 18a, l. 18v–19, 20, 22, 25, l. 28v ir kt.

⁴⁵ S. Samalavičius, Istorijos šaltinių paieškos, *Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1989 metų tyrimai)*, Vilnius: Lietuvos MA Istorijos institutas, 1991, p. 79–80.

⁴⁶ *LVIA*, f. 1199, ap. 1, b. 8, l. 22v.

teisiškai M. Knakfusas miesto architekto pareigybės neužėmė, atlyginimo negavo ir todėl negali būti vadinamas tokiu pareigūnu.

Vis tik, grįžtant prie 1792 m. balandžio 20 d. nutarimo, reikia pastebėti, jog jis iš esmės nesiskiria nuo jau minėto 1536 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo rašto. Jame nekalbama apie pastatų projektų tvirtinimą, statybos eigą, vien reikalaujama, jog nebūtų kreivinos gatvės.

MIESTO ARCHITEKTO PAREIGYBĖS ATSIKIDIMAS RUSIJOS OKUPACIJOS METU (1838–1846 M.)

Kaip padėtis pasikeitė Rusijos okupacijos pradžioje? Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė pažymi, kad Rusijos valdymo metu XIX a. I pusėje projektų tvirtinimo, leidimų statyboms tvarka buvo ypač griežta⁴⁷. Gubernijos statybos ir kelių komisija (jai oficialiai vadovavo gubernatorius, be kitų asmenų, į ją dar įėjo ir gubernijos architektas, matininkas su padėjėjais) faktiškai kontroliavo visų sričių statybas: jos peržiūrėtus privačių namų projektus tvirtindavo Vilniaus generalgubernatorius, o valdinių – Vyriausioji kelių ir viešųjų pastatų valdyba Sankt Peterburge. Tam galima visiškai pritarti. Jeigu XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje nebuvo esminių permainų, tai ilgainiui padėtis iš esmės pasikeitė. Pvz., peržiūrėjus daugelį dokumentų, susijusių su Rotušės remontu XIX a. I pusėje, aiškiai matyti, kad viską sprendė būtent minėtoji komisija, gubernijos architektai Karolis Šilthauzas, Karolis Gregotovičius ir kiti⁴⁸. O štai miesto valdžios balsas ir toliau buvo menkas, priešingai nei Lenkijos-Lietuvos valstybėje.

Kaip gimė idėja, kad miestui reikia savo architekto, kol kas sunku pasakyti. Galima tvirtai spėti, kad tai buvo ne miesto, o gubernijos ar netgi visos valstybės lygio sprendimas. Remiantis 1838–1846 m. byla apie miesto architekto pareigybės Vilniuje įsteigimą, galima gana detalai atskleisti, kaip tai vyko⁴⁹. Nors formaliai Leopoldas Greipelis į šį postą buvo paskirtas tik 1846 m., tačiau *de facto* pareigas eiti pradėjo jau 1839 m. spalio 22 d. karinio gubernatoriaus įsaku. Kiek anksčiau, 1838 m. lapkričio 7 (25) d., Vilniaus gubernijos valdybos įsake pažymėta, kad Valdančiojo senato spalio 18 d. įsake nurodyta, jog Ministrų komiteto teikimu imperatorius paliepė įsteigti Vilniaus miesto architekto etatą su metine 1200 rublių alga iš miesto pajamų. Pareigybių tabelyje ji buvo priskirta X klasei⁵⁰. Vykdamas įsaka miesto dūmos gruodžio 7 d. posėdyje buvo nutarta įtraukti atlyginimą į kitų metų miesto biudžetą. Minėtame 1839 m. spalio 22 d. karinio gubernatoriaus įsake nurodyta leisti architektui L. Greipeliui laikinai eiti Vilniaus miesto architekto pareigas be atlyginimo, kol bus rastas „tinkamas ir patikimas valdininkas“⁵¹. L. Greipelis tuomet dirbo Baltarusijos švietimo apygardos architektu.

Gruodžio 18 d. Vilniaus gubernijos statybos komisijos rašte miesto dūmai teigiama, kad L. Greipelis iki šiol negavo jokio nurodymo dėl darbo, tad jam pavedama parengti buvusio Vyskupų tilto, malūno užtvankos, policijos namo prie pagrindinės sargybinės prieš Rotušę remonto projektus ir sąmatas, aprašyti ir įvertinti gubernijos vyriausiojo matininko Velikorodovo namą ir kt. Pirmuosius dokumentus turėjo pa-

⁴⁷ N. Lukšionytė-Tolvaišienė, Vilniaus architektai (1850–1914)..., p. 228, 230.

⁴⁸ *Lietuvos architektūros istorija...*, p. 324–329, 495–496.

⁴⁹ *LVIA*, f. 937, ap. 1, b. 2452.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 1.

⁵¹ *Ibid.*, l. 2–5.

teikti miesto dūmai, o paskutinįjį – policijai. Apie darbus privalėjo pranešti gubernijos architektui K. Gregotovičiui. L. Greipelis ėmėsi darbo, nes 1840 m. vasario 12 d. rašte dūmai pranešė, kad taisydamas užtvanką turėjo pasitelkti samdinius, kuriems sumokėjo per 20 rublių⁵².

Įdomu, jog tuo pat metu atsirado ir kandidatų į Vilniaus miesto architekto pareigybę. Atitinkamą prašymą 1840 m. kovą pateikė bajoras Jonas Jelskis, Karolio sūnus. Jame teigė, jog yra sėslus vilnietis, išmanantis architektūrą tiek teoriškai, tiek ir praktiškai, be to, vilniečiai pageidauja, kad jis būtų Vilniaus miesto architektu. Prašyme jis teigia pridėdas liudijimą apie Vilniaus universitete baigtą architektūros, skulptūros, hidraulikos ir mechanikos kursą. Atrodo, dūma prašė civilinio gubernatoriaus jį skirti. Vis dėlto J. Jelskis Vilniaus miesto architektu paskirtas nebuvo, galbūt dėl to, kad jis 1812 m. buvo Vilniaus nacionalinės gvardijos puskarininkis⁵³. Šie duomenys papildo žinias apie skulptorių ir architektų Jelskių šeimą. Neabejotina, jog minėtas J. Jelskis – apie 1780 m. gimęs skulptoriaus Karolio Jelskio sūnus, garsaus skulptoriaus Kazimiero Jelskio brolis. Rūta Janonienė pažymi, jog „apie Joną Jelskį žinių esama labai nedaug. Nežinoma ir tiksli jo mirties data“. Jis irgi buvo ir skulptoriumi, ir architektu. Iš 1850 m. rugsėjo 23 d. dokumento matyti, kad bajoras J. Jelskis tuomet buvo neturtingas – netgi neturėjo galimybės perrašyti savo bajorystės dokumentų ant nustatyto herbinio popieriaus⁵⁴.

Klausimo sprendimas užtruko, galiausiai apie ieškomą architektą 1841 m. turėjo būti paskelbta spaudoje Maskvoje ir Sankt Peterburge – „Gubernijos žiniuose“ ir kt. Byloje minimas ir kitas kandidatas – bajoras vilnietis Pranciškus Chrzanovskis. 1844 m. rugsėjį jis siūlė savo kandidatūrą, jei šios pareigybės atsisakytų L. Greipelis. Galiausiai šis Baltarusijos švietimo apygardos architektas⁵⁵, gubernijos sekretorius 1846 m. kovo 23 d. imperatoriaus įsaku tapo miesto architektu ir davė priesaiką. Bent jau 1847 m. jis dar darbavosi⁵⁶, o kaip buvo vėliau, neaišku.

IŠVADOS

1. Iki XVIII a. II pusės Vilniuje municipalinė statybų priežiūra buvo menka – daugiausia miesto valdžiai rūpėjo, kad pastatai neišsikištų į gatvę ar gretimą posesiją. Efektyvesnei priežiūrai trukdė teisinės kliūtys – egzistuojančios jurisdikos (jų formalus panaikinimas 1764 m. padėties iš esmės nepakeitė) ir prastas viešas administravimas. Vyravo statybų užsakovų kontrolė.

2. Valstybės reformos metu buvo sustiprinta statybų miestuose kontrolė, tačiau 1788–1791 m. įsteigti architekto pareigybę miestuose sutrukdė valstybės okupacija. Vis tik Keturmečiui seimui galutinai panaikinus jurisdikas Vilniuje nuo 1792 m. balandžio pa-

⁵² Ibid., l. 10.

⁵³ R. Janonienė, *Kazimieras Jelskis (1782–1867)*, Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2003, p. 37.

⁵⁴ Ibid., p. 9, 11–15, 29.

⁵⁵ Pagal L. Greipelio projektą 1840–1842 m. atlikta buvusios evangelikų reformatų kolegijos pastato rekonstrukcija Kėdainiuose, žr. *Lietuvos architektūros istorija...*, p. 401–402.

⁵⁶ *LVIA*, f. 937, ap. 1, b. 2452, l. 13–32v. Įdomumo dėlei galima pastebėti, jog Kauno miesto architekto pareigybė buvo įsteigta daug vėliau – 1886 m.; plg. N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje*, Kaunas: VDU leidykla, 2001, p. 25.

baigos buvo sugriežtinta statybų kontrolė – reikalauta, kad pastatai visame mieste būtų statomi tik gavus miesto valdžios leidimą.

3. Vilniaus miesto architekto pareigybė atsirado ne XVII a. viduryje ar XVIII a. pradžioje, kaip kartais teigiama, o XIX a. 4–5 dešimtmetyje. Pirmasis Vilniaus miesto architektas Leopoldas Greipelis pareigas pradėjo eiti 1838 m., o formaliai jas užėmė 1846 m.

Aivas Ragauskas

FROM THE HISTORY OF VILNIUS PUBLIC ADMINISTRATION: THE QUESTION OF CITY ARCHITECT OFFICE (MID-17TH – MID-19TH CENTURIES)

S u m m a r y

Author declines the existing version that the Vilnius city architect office had existed in the middle of the 17th or the beginning of the 18th c. He comes to the conclusion that the reason was a comparatively low Vilnius city public administration level and also dividing the territory into several juridical-administrative units. He affirms that on the state's scale greater efforts to administrate the city buildings can be noticed only in the second half of the 18th c. In the "Four-Year" parliament time, a stricter constructional control was started, it was planned to centralize architect offices of the city, but it wasn't made. The Vilnius city architect office was imposed in Russia's ruling time – in 1838–1846.